

Katarzyna Krupska, Bartłomiej Łyczak

*Od mistrza cechowego do partacza.
Życie i twórczość artystyczna toruńskiego
malarza Heinricha Christiana Sernera*

Środowisko toruńskich malarzy w epoce nowożytnej wciąż nie zostało dogłębnie rozpoznane, mimo że w uzupełnieniu do starszej literatury przedmiotu pojawiło się w ostatnim czasie kilka tekstów o charakterze monograficznym, poświęconych poszczególnym twórcom: Ernstowi Friedrichowi Kussmahlemu, Kazimierzowi Łukaszewiczowi, Danielowi Ortmannowi oraz Christianowi Ernstowi Ulrichowi starszemu¹. Sylwetki

¹ J. Tylicki, *Malarz Kazimierz Łukaszewicz i jego stacje Drogi Krzyżowej w kościele w Podgórzu*, [w:] *Dzieje i skarby kościołów Torunia Podgórze*, red. K. Kluczwajd, Toruń 2007, s. 147 n.; A. Mosingiewicz, E. Okoń, *O obrazach, skrzynce cechowej i „sztukach towarzyskich”. Uwagi o kształceniu artystycznym w Toruniu i Gdańsku na marginesie działalności Christiana Ernsta Ulricha, osiemnastowiecznego malarza w Toruniu*, „Zapiski Historyczne”, LXXV, 2010, z. 1, s. 31 n.; K. Krupska, B. Łyczak, *Nieznana panorama Torunia z 1793 roku i jej autor Ernst Friedrich Kussmably*, „Zapiski Historyczne”, LXXVIII, 2013, z. 1, s. 101 n.; B. Łyczak, *Funkcjonowanie cechowych warsztatów malarskich w osiemnastowiecznym Toruniu na przykładzie pracowni Daniela Ortmanna*, [w:] *Stare i nowe dziedzictwo Torunia*, red. J. Raczkowski, Toruń 2013 [= *Studia i materiały z dziedzictwa kulturowego Torunia i regionu*, t. 1], s. 236 n. Syntetyczne ujęcie tematu: J. Tylicki, *Sztuka Prus Królewskich. Malarstwo i rysunek*, [w:] *Prusy Królewskie. Społeczeństwo, kultura, gospodarka. 1454–1772*, red. E. Kizik, Gdańsk 2012, s. 332 n.

niektórych mistrzów zaprezentowane zostały także w różnych słownikach biograficznych². Heinrich Christian Serner wzmiankowany był już w publikacjach przedwojennych, jednak dopiero hasło zamieszczone niedawno w *Słowniku artystów polskich* stanowi pierwszą próbę syntetycznej prezentacji jego życiorysu³. Poniższe rozważania są zatem rozwinięciem i uzupełnieniem tego biogramu w połączeniu z prezentacją nieznaną dotąd twórczości artystycznej malarza.

Informacje na temat pochodzenia Heinricha Christiana Senera, jego nauki oraz wędrówki czeladniczej przed dotarciem do Torunia nie są znane. Na podstawie późniejszej wzmianki źródłowej można przyjąć, że urodził się on około 1650 roku⁴. W aktach toruńskiego cechu malarzy po raz pierwszy odnotowany został dnia 18 września 1673 roku. Otrzymał wówczas temat majstersztyku, w ramach którego miał wykonać w technice olejnej *Zmartwychwstanie Chrystusa* oraz temperą *Drogę do Emaus*⁵. Pokrył przy tym koszt egzaminu, wynoszący 3 zł. Uprawnienia mistrzowskie otrzymał dnia 23 listopada 1673 roku, ponownie wpłacając do kasy gildii 3 zł⁶. Dodatkowo otrzymał też karę w wysokości 12 zł, ostatecznie obniżoną do 6 zł i spłacaną w ratach. Prawdopodobnie było to spowodowane dopatrzeniem się błędów przez mistrzów oceniających jego dzieła. War-

² *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy* (dalej cyt.: *SAP*), t. 1–10, 1971–2016; *Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, t. 1–94, 1992–2017; *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 1–4 i Supl., 1992–2012; *Toruński słownik biograficzny*, t. 1–7, 1998–2014.

³ H. Freytag, *Die Bildnisse der Familie Zabler in der Altstädtischen Kirche in Thorn*, „Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn”, XXIII, 1915, s. 104; A. Semrau, *Die Bürgerlisten der Stadt Thorn aus dem 17. Jahrhunderte*, t. 2: *Die ausländischen Bürger*, „Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn”, XXVIII, 1920, s. 52; K. Kalinowska, *Malowane stropy w kamienicach Torunia XVI–XVIII w.*, Warszawa 1995, s. 27; B. Łyczak, *Serner, Heinrich Christian*, [w:] *SAP*, t. 10, Warszawa 2016, s. 381 n.

⁴ Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej (dalej cyt.: AADDT), Parafia św. Jakuba w Toruniu, sygn. AE 001: [*Liber mortuorum 1686–1758*], s. 129.

⁵ Archiwum Państwowe w Toruniu (dalej cyt.: APT), Cech malarzy, rzeźbiarzy i lakierników z terenu miasta Torunia (dalej cyt.: Cech malarzy...), sygn. 4: [*Księga protokołów mistrzów cechowych z lat 1621–1732*], s. 140.

⁶ APT, Cech malarzy..., sygn. 4, s. 141.

to dodać, że takie sytuacje zdarzały się w toruńskiej korporacji już wcześniej, po raz pierwszy w roku 1632⁷. Serner otrzymał obywatelstwo Torunia w 1675 roku jako rzemieślnik zamiejscowego pochodzenia⁸.

Dnia 23 sierpnia 1674 roku poślubił Marię, córkę Georga Zimmermana z Kwidzyna⁹. Para miała dwoje dzieci zmarłych w dzieciństwie: Catharinę Elisabethę (ochrzczonej dnia 13 października 1676 roku; pogrzeb jej opłacono dnia 8 marca roku 1681) oraz Annę Marię (ochrzczonej dnia 20 czerwca 1681 roku; koszty pochówku pokryto dnia 31 października 1681 roku)¹⁰. Maria Serner zmarła w 1692 roku, a sprawę pogrzebu uregulowano dnia 26 lutego¹¹. W tym samym roku, dnia 17 lipca mistrz ożenił się ponownie, z Anną, córką pochodzącego z Gubina Georga Lehmana, nauczyciela w toruńskim Gimnazjum Akademickim¹². Dnia 1 lipca 1710 roku odnotowano w księdze przedmiejskiej gminy św. Jerzego opłatę za jej pochówek¹³. Zapewne w tym celu w sierpniu tego roku malarz wziął z kasy cechowej pożyczkę w wysokości 9 zł¹⁴.

W 1691 roku Serner został wybrany podstarszym cechu, natomiast w latach 1694–1695 pełnił funkcję starszego¹⁵. W jego warsztacie odnoto-

⁷ S. Herbst, *Toruńskie cechy rzemieślnicze. Zarys przeszłości*, Toruń 1933, s. 191 n.

⁸ APT, Akta miasta Torunia, kat. II, sygn. I-97: [*Listen der einheimischen und ausländischen Bürger der Stadt Thorn 1627-1716*], s. 66; A. Semrau, *op. cit.*, s. 52.

⁹ AADDT, Parafia pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Toruniu, sygn. AD001: [*Liber copulatorum 1600-1755*], s. 201.

¹⁰ AADDT, Parafia pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Toruniu, sygn. AA001: [*Liber baptisatorum 1616-1676*], s. 395; sygn. AA002: [*Liber baptisatorum 1677-1735*], s. 20; APT, Ewangelicka gmina wyznaniowa św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132: *Kirchen Rechnung zu St: Georgen von der Einnahm und Ausgab [1667-1735]*, s. 133, 135. W biogramie malarza błędnie odnotowano, że z tego związku miał córkę i syna – B. Łyczak, *Serner...*, s. 381. W 1681 r. zmarł również ojciec Snera, jego pogrzeb opłacono dnia 2 stycznia – APT, Ewangelicka gmina wyznaniowa św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 133.

¹¹ APT, Ewangelicka gmina wyznaniowa św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 212.

¹² AADDT, Parafia pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Toruniu, sygn. AD001, s. 246.

¹³ APT, Ewangelicka gmina wyznaniowa św. Jerzego w Toruniu, sygn. 132, s. 400.

¹⁴ APT, Cech malarzy..., sygn. 4, s. 210.

¹⁵ *Ibidem*, s. 166, 173. W 1695 r. wybrano na starszego Johanna Tiedemanna – *ibidem*, s. 179.

wano ośmiu chłopców na nauce. Jako pierwszy, podczas kwartału świętojańskiego w roku 1683, zapisany został George Hejñ, wyzwolony dnia 4 października 1688 roku¹⁶. Christian Falkenberg rozpoczął pięcioletni termin w kwartale bożonarodzeniowym roku 1685, a ukończył go dnia 16 stycznia 1690 roku¹⁷. Następnie, dnia 7 stycznia 1686 roku, został przyjęty David Heydeman, którego wyzwoliny nastąpiły dnia 11 lipca 1691 roku¹⁸. Warto dodać, że od dnia 6 kwietnia 1695 roku wykonywał on pod okiem Sernera swój majstersztyk, a dnia 12 maja tego roku został mistrzem w toruńskiej organizacji¹⁹. W kwartale bożonarodzeniowym roku 1686 naukę rozpoczął Georg Koye młodszy²⁰. Planowana długość terminu skrócona została do trzech lat, gdyż był on synem miejscowego malarza oraz członka cechu Georga Koyego. Należy zaznaczyć, że według statutu organizacji mistrzowskiego syna, który uczył się u innego majstra, obowiązywał pełny, pięcioletni okres nauki²¹. Być może zezwolono Koyemu na to odstępstwo, ponieważ jego ojciec od dwóch lat już nie żył²². W księdze gildii nie ma jednak informacji o wyzwolinach. Dnia 17 listopada 1689 roku na sześć lat przyjęty został Georg Schlecht, potem już nienotowany²³. Dwa lata później, w kwartale bożonarodzeniowym sześćioletni termin rozpoczął Abraham Ringenier (Ringnier), którego z powodu ucieczki z warsztatu, decyzją władz cechowych, wykreślono dnia 24 sierpnia 1694 roku²⁴. Dwa miesią-

¹⁶ *Ibidem*, s. 155, 162.

¹⁷ *Ibidem*, s. 157, 166; B. Dybaś, *Falkenberg Christian*, [w:] *SAP, Uzupełnienia i sprostowania do t. 2*, Warszawa 1993, s. 9.

¹⁸ APT, Cech malarzy..., sygn. 4, s. 159, 167; B. Dybaś, *Heydeman David*, [w:] *SAP, Uzupełnienia i sprostowania do t. 3*, Warszawa 1993, s. 7.

¹⁹ APT, Cech malarzy..., sygn. 4, s. 176 n.

²⁰ *Ibidem*, s. 161; B. Dybaś, *Koye Georg*, [w:] *SAP, Uzupełnienia i sprostowania do t. 4*, Warszawa 1993, s. 5.

²¹ *Statut cechu malarzy z 1621 r.*, [w:] *Statuty toruńskiego rzemiosła artystycznego i budowlanego z XVI – XVIII w.*, wyd. B. Dybaś, J. Tandecki i M. Farbiszewski, Warszawa–Toruń 1990, s. 111, par. 3.

²² Georg Koye starszy zmarł dnia 18 marca 1684 r. Pełnił wówczas funkcję starszego cechu – APT, Cech malarzy..., sygn. 4, s. 143.

²³ APT, Cech malarzy..., sygn. 4, s. 163; B. Łyczak, *Slecht Gerge*, [w:] *SAP*, t. 10, Warszawa 2016, s. 172.

²⁴ APT, Cech malarzy..., sygn. 4, s. 168, 172; B. Dybaś, *Ringnier Abraham*, [w:] *SAP*, t. 8, Warszawa 2007, s. 372. W biogramie Sernera w *SAP* niesłusznie zapisano,

ce po tym wydarzeniu, dnia 26 października, Serner zapisał Benjamina Spohna (Spona)²⁵. Okoliczności jego wyzwolenia pozostają nie do końca jasne. Na polecenie patrona cechu reprezentującego radę miasta nakazano mu zakończyć naukę dnia 6 lipca 1699 roku, lecz listy dobrego urodzenia oraz wyzwolenia miały pozostać w gildii do „zakończenia sprawy”²⁶. Dwa tygodnie później, dnia 20 lipca, w obecności patrona nałożono na Spohna karę w wysokości 9 zł, którą zobowiązał się opłacić mistrz Johann Tiedemann młodszy. Jako ostatni terminator Sernera odnotowany został Christian Brandt, zgłoszony w cechu dnia 26 kwietnia 1700 roku²⁷. Co ciekawe, w tym samym roku w warsztacie przebywał także Jacob Dorff. Okazało się jednak, że był on zbiegiem z nauki w Królewcu, w związku z tym dnia 26 grudnia władze cechowe nakazały Sernerowi odprawienie go z pracowni²⁸.

Brakuje informacji o przebywających w warsztacie Sernera czeladnikach, choć niewątpliwie takich musiał zatrudniać. W tym kontekście można przywołać sprawę pracownika warsztatowego wypożyczonego przez na osiem dni od Hioba Heidelmana, któremu z tego powodu dnia 2 września 1696 roku wymierzono karę w wysokości po 1,5 zł do kasy cechowej oraz dla ubogich²⁹.

Niezwykle trudno określić poziom zamożności malarza. Na pewno nie należał on do majątnych mieszkańców Torunia. Pewną wskazówką może być wykaz kontrybucji, które pobrano od mieszczan w 1706 roku na rzecz wojsk wojewody kijowskiego Józefa Potockiego, stronnika Stanisława Leszczyńskiego. Wysokość tych świadczeń naliczana była proporcjonalnie do posiadanego majątku³⁰. Serner zapłacił 10 zł, co według Krzysz-

że powodem wykreślenia z nauki było nieprzedstawienie przez Ringeniera listu dobrego urodzenia – B. Łyczak, *Serner...*, s. 381.

²⁵ APT, Cech malarzy..., sygn. 4, s. 174.

²⁶ *Ibidem*, s. 189. W biogramie Sernera mylnie wskazano, że Spohn został usunięty z nauki – B. Łyczak, *Serner...*, s. 381.

²⁷ APT, Cech malarzy..., sygn. 4, s. 191.

²⁸ *Ibidem*, s. 195.

²⁹ *Ibidem*, s. 181.

³⁰ K. Mikulski, *Pułapka niemożności. Społeczeństwo nowożytnego miasta wobec procesów modernizacyjnych (na przykładzie Torunia w XVII i XVIII wieku)*, Toruń 2004, s. 29.

tofa Mikulskiego sytuowało go w grupie dolnej-średniej³¹. Wiadomo też, że mistrz okresowo zalegał z obowiązkowymi składkami kwartalnymi wnoszonymi do kasy cechowej. Jako dłużnik występował w latach 1676–1678, 1697–1700 oraz 1708–1713. Informacja o nieopłaceniu zobowiązania dnia 29 października 1713 roku jest zarazem ostatnią zapiską na jego temat w aktach toruńskiej gildii. Udało się odnaleźć tylko jedną wzmiankę dotyczącą jego działalności rzemieślniczo-artystycznej w tym czasie. Potwierdzono źródłowo wykonanie dekoracji parawanu należącego do pani Hübner, najpewniej wdowy po zmarłym w 1700 roku burmistrzu Georgu Hübnerze³². Za zlecenie to otrzymał w 1704 roku z kasy kamlarii miejskiej 2 zł. Warto zaznaczyć, że w księdze metrykalnej toruńskiej parafii staromiejskiej, przy okazji drugiego ślubu, Serner określony został jako *Kunstmaler*. Oznacza to, że poza pracami rzemieślniczymi, takimi jak dekoracja framug okiennych, stropów, mebli czy powozów, stanowiącymi najczęściej podstawowe źródło zarobków malarzy, wykonywał zapewne również zlecenia o charakterze artystycznym³³.

Heinrich Christian Serner z nieznanых przyczyn w 1714 roku przeszedł konwersję na katolicyzm³⁴. Wówczas też przestał być członkiem cechu oraz zamieszkał na gruntach należących do benedyktynek, w znajdującej się na wschód od murów miejskich Winnicy³⁵. Od tej pory pracował

³¹ APT, Akta miasta Torunia, kat. II, Akta luźne, sygn. 7224: [*Rejestr płatników kontrybucji wojennych pobranych od mieszczan toruńskich w 1706 roku*], s. 14. Por. też: K. Mikulski, *Pułapka...*, s. 32, tab. 6.

³² APT, Akta miasta Torunia, kat. II, sygn. XVI-271: [*Księga przychodów i wydatków kamlarii miejskiej od marca 1704 r. do lutego 1705 r.*], s. 122. Na temat G. Hübnera: J. Dygdała, *Urzędnicy miejscy Torunia. Spisy, cz. 3: 1651–1793*, Toruń 2002, s. 62, nr 17.

³³ AADDT, Parafia pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Toruniu, sygn. AD001, s. 246. Na temat prac rzemieślniczych malarzy cechowych: J. Kriegseisen, *Europejskie peryferia malarstwa. Środowisko elbląskie od końca XVII do trzeciej ćwierci XVIII wieku*, „Gdańskie Studia Muzealne”, VII, 2011, s. 66 n.; B. Łyczak, *Funkcjonowanie cechowych warsztatów...*, s. 239 n.

³⁴ AADDT, Parafia pw. św. Jakuba w Toruniu, sygn. AE 001: [*Liber mortuorum 1686–1758*], s. 129.

³⁵ Archiwum Parafii św. Jakuba w Toruniu, sygn. 23: [*Księgi rachunkowe benedyktynek toruńskich z lat 1715–1718*], k. 5v, 66; sygn. 24: [*Księgi rachunkowe benedyktynek toruńskich z lat 1720–1722*], k. 6v, 8v, 14–14v, 17v.

nielegalnie jako partacz. Z zapisów archiwalnych wynika, że opłacał roczny czynsz w wysokości 44 zł, realizując dla zakonnic różne zlecenia artystyczne, które omówione zostaną niżej w tekście. Malarz zmarł lub został pochowany dnia 20 marca 1729 roku. Jego szczątki złożone zostały w zarządzanym przez benedyktyнки kościele św. Jakuba, przy ołtarzu Matki Bożej Szkaplerznej³⁶. Według księgi zmarłych parafii miał wówczas 80 lat.

W aktach rachunkowych benedyktynek toruńskich zawarto informacje o kilku realizacjach Sernera w kościele św. Jakuba. Najpewniej już w roku 1716 wykonał on złocenia niezachowanego retabulum ołtarza Opatrzności Bożej, ustawionego w nawie głównej przy łuku tęczowym, po lewej stronie prezbiterium³⁷. Według źródła w marcu i kwietniu tego roku wypłacono na ten cel w sumie 33 zł niewymienionemu z nazwiska „Malarzowi”. Zamieszkujący już wówczas grunty benedyktyńskie Serner bywał i w innych fragmentach księgi określanej w ten sposób³⁸. W roku 1720 pozłocił nastawę ołtarza św. Wawrzyńca, nieistniejącego już dziś, a zlokalizowanego po przeciwległej stronie do wyżej wspomnianego Opatrzności Bożej³⁹. W tym samym roku malarz wykonał złocenia jeszcze jednego ołtarza, według źródła noszącego wezwanie Anioła Stróża, w rzeczywistości zaś św. Michała⁴⁰. Znajduje się on po prawej stronie nawy głównej, przy pierwszym od strony prezbiterium filarze; obecnie poświęcony jest Matce Bożej Ostrobramskiej (il. 1)⁴¹. Dwa lata później Serner pozłocił kolejne dwie nastawy. W księdze rachunkowej widnieją trzy wpisy odnoszące się do zdobienia ołtarza św. Stanisława Biskupa, opiewające w sumie na 240 zł⁴². Jego struktura powstała w 1711 roku z legatu testamentowego

³⁶ AADDT, Parafia pw. św. Jakuba w Toruniu, sygn. AE 001, s. 129. Ołtarz ten znajduje się w nawie po lewej stronie od prezbiterium – L. Krantz-Domasłowska, J. Domasłowski, *Kościół świętego Jakuba w Toruniu*, Toruń 2001, s. 122 n.

³⁷ Archiwum Parafii św. Jakuba w Toruniu, sygn. 23, k. 31, 32v. Lokalizacja ołtarza za: J. Fankidejski, *Klasztory żeńskie w diecezji chełmińskiej*, Pelplin 1883, s. 158.

³⁸ Archiwum Parafii św. Jakuba w Toruniu, sygn. 23, k. 5v; J. Fankidejski, *op. cit.*, s. 158.

³⁹ Archiwum Parafii św. Jakuba w Toruniu, sygn. 24, k. 6v.

⁴⁰ *Ibidem*, k. 47.

⁴¹ L. Krantz-Domasłowska, J. Domasłowski, *op. cit.*, s. 113 n.

⁴² Archiwum Parafii św. Jakuba w Toruniu, sygn. 24, k. 17v, 28, 31.

Stanisława Chojnackiego, krewnego jednej z toruńskich zakonnice⁴³. Ustawiona jest do dziś w swoim pierwotnym miejscu, w trzeciej kaplicy po lewej stronie (il. 2)⁴⁴. W roku 1722 mistrz otrzymał ponadto 300 zł na złocenia ołtarza św. Flory⁴⁵. Takie *patrocinium* nie zostało jednak odnotowane w innych rozpoznanych źródłach. Dodatkowo, w 1721 roku, Serner wykonał prace malarskie przy bliżej nieokreślonych ramach i antepedium⁴⁶.

Z punktu widzenia dziejów sztuki toruńskiej największe znaczenie ma informacja o wykonaniu przezeń w 1721 roku trzech obrazów⁴⁷. Malowidło ukazujące św. Paschalisa Baylóna zaginęło, ale zachowały się w kościele dwa dzieła przeznaczone do ołtarza św. Michała. Obraz główny, obecnie eksponowany na ścianie kaplicy św. Anny, ukazuje Archanioła walczącego z szatanem (il. 3). Święty wyobrażony został w antycznej zbroi, z hełmem na głowie, w czerwonym płaszczu i wysokich sandałach. W dłoniach trzyma on tarczę oraz płonący miecz, a pod jego stopami leży pokonana postać diabła. Elementy uzbrojenia oraz buty św. Michała przykrywają metalowe aplikacje. Drugie przedstawienie w dalszym ciągu znajduje się na swoim pierwotnym miejscu, w zwieńczeniu nastawy ołtarza. Malowidło w formie tonda prezentuje Anioła Stróża ubranego w różową szatę spodnią, błękitną tunikę oraz rozwiany, czerwony płaszcz przerzucony przez ramię (il. 4). Trzyma za rękę dziecko odziane w krótką, brązową szatę.

Oba malowidła przedstawiają przeciętny poziom artystyczny, charakterystyczny dla malarstwa cechowego. Utrzymane są w zimnej tonacji, jedynie w neutralnych tłach pojawiają się ziemiste kolory, mocnym akcentem jest także czerwień okrywających anioły płaszczy. Plamy barwne obwiedzione są konturem, przez co dominuje wrażenie linearyzmu, nawet mimo nieśmiały prób stosowania światłocienia, widocznych przede wszystkim w przedstawieniu św. Michała.

⁴³ K. Wardzyńska, *Ołtarz główny i luk tęczyowy kościoła Benedyktynek pw. św. Jakuba w Toruniu. Nieznane dzieła Johanna Antona Langenhana Starszego i Jerzego Judy Tadeusza Dąbrowicza*, [w:] *Dzieje i skarby kościoła Świętojakubskiego w Toruniu*, red. K. Kluczewajd, Toruń 2010, s. 313, przyp. 6.

⁴⁴ L. Krantz-Domasłowska, J. Domasłowski, *op. cit.*, s. 116.

⁴⁵ Archiwum Parafii św. Jakuba w Toruniu, sygn. 24, k. 17v.

⁴⁶ *Ibidem*, k. 8v.

⁴⁷ *Ibidem*, k. 14–14v.

Warto zaznaczyć, że obraz ukazujący Anioła Stróża powiązany został przed kilkudziesięciu laty przez Wojciecha Krzysztoforskiego i Józefa Poklewskiego z innym toruńskim twórcą – Johannem Georgiem Petrim, czynnym tu w latach 1754–1772⁴⁸. Zostało to przyjęte bez zastrzeżeń również przez niektórych późniejszych badaczy⁴⁹. W świetle powyższych ustaleń należy atrybucję tę odrzucić. Co więcej, jeszcze dwa z przypisanych Petriemu obrazów z kościoła św. Jakuba połączyć można z Sernerem. Tak jak wyżej omówione, charakteryzują się one analogiczną kolorystyką, ograniczoną przede wszystkim do zimnych barw, gdzieśgdzie skonstrastowanych ostrzejszymi akcentami, jak choćby czerwienią zastosowaną w wybranych szatach, oraz wyraźnym linearyzmem, niekiedy tylko przełamanym elementami światłocieniowymi. W podobny sposób kształtowane są twarze o dużych, głęboko osadzonych oczach z wyraźnie zaznaczoną górną powieką i prostymi nosami. Postacie mają jednakowe fryzury z włosami układającymi się powyżej uszu w charakterystyczne pukle. Spodnie szaty zwyczajowo łagodnie opadają wzdłuż ciała, natomiast okrycia wierzchnie są bardziej dynamiczne, wzburzone. Elementem wyróżniającym Sernera są także dłonie o nienaturalnie długich palcach. Na podkreślenie zasługują również pozbawione pejzażu tła.

W zwieńczeniu nastawy ołtarza św. Barbary, ustawionego przy pierwszym filarze po lewej stronie, znajduje się malowidło ze sceną Przemienienia Pańskiego na górze Tabor (il. 5)⁵⁰. W centrum obrazu, pośród chmur, znajduje się Chrystus w czerwonej szacie i błękitnym płaszczu. W jego otoczeniu ukazano proroków: Mojżesza z rogami na głowie i tablicą dekalogu oraz Eliasza z rękami złożonymi w geście modlitewnym, poniżej zaś trzech apostołów. Zgodnie z tekstem Ewangelii byli to św. Jan, Jakub Starszy oraz Piotr. Dla omawianej kompozycji można wskazać bezpośredni wzór gra-

⁴⁸ W. Krzysztoforski, J. Poklewski, *Jan Jerzy Petri – prace malarskie*, „Teki Komisji Historii Sztuki”, V, 1972, s. 128; J. Poklewski, *Jan Jerzy Petri (zm. ok. 1772), malarz*, [w:] *Artyści w dawnym Toruniu*, red. J. Poklewski, Warszawa–Poznań–Toruń 1985, s. 143.

⁴⁹ B. Dybaś, *Petri Johannes George*, [w:] *Toruński słownik biograficzny*, t. 1, Toruń 1998, s. 195 n.; L. Krantz-Domasłowska, J. Domasłowski, *op. cit.*, s. 114.

⁵⁰ W. Krzysztoforski, J. Poklewski, *op. cit.*, s. 128; J. Poklewski, *op. cit.*, s. 143; B. Dybaś, *Petri...*, s. 195 n.; L. Krantz-Domasłowska, J. Domasłowski, *op. cit.*, s. 112 n.

ficzny. Twórca niewątpliwie posłużył się miedziorytem autorstwa Johanna Sadelera I na podstawie Maertena de Vosa z 1579 roku, zmieniając tylko układ apostoła po prawej stronie na mniej skomplikowany (il. 6)⁵¹.

Kolejne malowidło związane dotąd z Petrim, a którego autorstwo przypisać należy Sernerowi, umieszczone jest w górnej kondygnacji nastawy ołtarza św. Walentego w kaplicy pod tym wezwaniem (il. 7). Przedstawienie to bywało też niesłusznie identyfikowane z ostatnią komunią św. Hieronima⁵². Jak zauważył już Jerzy Domasłowski, w rzeczywistości wyobrażono tu św. Onufrego, którego zgodnie z ikonografią ukazywano zwyczajowo jako starca z długą brodą zakrywającą jego nagie ciało⁵³. Według legendy hagiograficznej wiódł on samotny żywot na pustyni, gdzie raz w tygodniu odwiedzał go anioł, by udzielić mu komunii⁵⁴. Scena ta została zaprezentowana na toruńskim obrazie.

W kościele św. Jakuba udało się odnaleźć jeszcze dwa malowidła, które włączyć można do katalogu dzieł Sernera. W zwieńczeniu retabulum ołtarza Serca Jezusowego (dawniej św. Rocha), zlokalizowanego przy drugim filarze po lewej stronie, umieszczono wyobrażenie dwóch wczesnochrześcijańskich męczenników w rzymskich zbrojach (il. 8)⁵⁵. W dłoniach trzymają palmy, a nad ich głowami unosi się aniołek z parą wieńców laurowych. Najpewniej jest to przedstawienie św. Nereusza i Achillesa, nawróconych na chrześcijaństwo rzymskich żołnierzy⁵⁶.

Ostatnim z obrazów w kościele Świętojakubskim, który można połączyć z Sernerem, jest malowidło z Matką Bożą ukazującą się nierozpoznanemu świętemu z zakonu Benedyktynów (il. 9). Jest ono umieszczone w zwieńczeniu nastawy ołtarza św. Antoniego Padewskiego, usytuowane-

⁵¹ Rycina w zbiorach Rijksmuseum, nr inw. RP-P-OB-5913.

⁵² W. Krzysztoforski, J. Poklewski, *op. cit.*, s. 127; J. Poklewski, *op. cit.*, s. 143; B. Dybaś, *Petri...*, s. 195.

⁵³ L. Krantz-Domasłowska, J. Domasłowski, *op. cit.*, s. 117.

⁵⁴ G. Hartwagner, *Nereus und Achilleus von Rom*, [w:] *Lexikon der christlichen Ikonographie*, red. E. Kirschbaum, t. 8, Roma 1976, fol. 34 n.; L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien*, t. 3: *Iconographie des saints*, cz. 2, Paris 1958, s. 972.

⁵⁵ L. Krantz-Domasłowska, J. Domasłowski, *op. cit.*, s. 113.

⁵⁶ G. Kaster, *Onuphrius der Große*, [w:] *Lexikon...*, fol. 84 n.; L. Réau, *op. cit.*, s. 1007 n.

go w jemu poświęconej kaplicy. Maria wyobrażona została na chmurze, w czerwonej sukni oraz rozwianym błękitnym płaszczu. Klęczący przed nią zakonnik w czarnym, benedyktyńskim habicie podaje jej rękę. Dookoła znajdują się cztery uskrzydłone główki anielskie.

Zaprezentowane wyżej informacje odnoszące się do biografii oraz twórczości artystycznej Heinricha Christiana Sernera stanowią istotne uzupełnienie wciąż jeszcze mało rozpoznanych dziejów malarstwa w Toruniu. Losy mistrza są niezwykle ciekawe, gdyż początkowo czynny był w cechu, jednak po konwersji na katolicyzm przestał być jego członkiem i działał jako partacz. Na szczególne podkreślenie zasługuje odnalezienie źródłowych wzmianek o zrealizowanych przezeń pracach malarskich dla miejscowych benedyktynek. Wykonywał on złocenia nastaw ołtarzowych oraz obrazy retabulowe, z których dwa zachowały się do dziś. Analiza stylistyczno-porównawcza pozwoliła na przypisanie mu kolejnych dzieł z tej świątyni. Niektóre z nich były dotąd niesłusznie łączone z Johannem Georgiem Petrim, działającym dopiero w drugiej połowie XVIII wieku. Potwierdzone realizacje poszczególnych członków miejscowego cechu należą do rzadkości. Znane są pojedyncze prace Ernsta Friedricha Kusmahlego, Johanna Georga Petriego, Johanna i Daniela Tiedemannów oraz Christiana Ernsta Ulricha starszego⁵⁷. Tym bardziej ustalenia dotyczące Sernera mają niemałe znaczenie dla badań nad sztuką Torunia w epoce nowożytnej.

From guild master to independent craftsman. Life and artistic work of a Toruń painter Heinrich Christian Serner – summary

The article is devoted to the presentation of life and output of a Toruń painter Heinrich Christian Serner (died 1729). He became a master in the local guild in 1673. After converting to Catholicism in 1714 he quit being a member of the organization and moved to suburban areas belonging to Benedictine nuns. During that time he completed a number of works in the Toruń church

⁵⁷ J. Tylicki, *Sztuka...*, s. 341, 343 n; K. Krupska, B. Łyczak, *op. cit.*

of St. Jacob, which too remained under the nuns' supervision. He was bestowed with the gilding of a few altarpieces, sources also confirm his authorship of three reredos paintings. Two of them, depicting St. Michael Archangel and Guardian Angel have been preserved until today. On the basis of stylistic-comparative analysis other paintings can be attributed to Serner as well. Some of them, namely: Transfiguration of Christ and St. Onofre Communion have so far been mistakenly linked to Johann Georg Petri, who worked in Toruń in the second half of 18th century.

Ilustracja 1

Ółtarz Matki Bożej Ostrobramskiej (dawniej św. Michała Archanioła). Toruń, kościół św. Jakuba. Fot. B. Łyczak

Ilustracja 2

Ołtarz św. Stanisława Biskupa. Toruń, kościół św. Jakuba. Fot. B. Łyczak

Ilustracja 3

Heinrich Christian Serner, *Archanioł Michał*, 1721. Toruń, kościół św. Jakuba. Fot. A. Skowroński

Ilustracja 4

Heinrich Christian Serner, *Aniol Stróż*, 1721. Toruń, kościół św. Jakuba, ołtarz Matki Bożej Ostrobramskiej (dawniej św. Michała Archanioła). Fot. B. Łyczak

Ilustracja 5

Heinrich Christian Serner (atryb.), *Przemienienie Pańskie*. Toruń, kościół św. Jakuba, ołtarz św. Barbary. Fot. B. Łyczak

Ilustracja 6

Johann Sadeler I, *Przemienienie Pańskie*, miedzioryt na podstawie Maertena de Vosa, 1579. W zbiorach Rijksmuseum w Amsterdamie. Wg: <http://hdl.handle.net>

Ilustracja 7

Heinrich Christian Serner (atryb.), *Komunia św. Onufrego*. Toruń, kościół św. Jakuba, ołtarz św. Walentego. Fot. K. Krupska

Ilustracja 8

Heinrich Christian Serner (atryb.), *Śś. Nereusz i Achilles*. Toruń, kościół św. Jakuba, ołtarz Serca Jezusowego (dawniej św. Rocha). Fot. K. Krupska

Ilustracja 9

Heinrich Christian Serner (atryb.), *Matka Boża ukazująca się nierozpoznanemu świętemu benedyktyńskiemu*. Toruń, kościół św. Jakuba, ołtarz św. Antoniego Padewskiego.
Fot. B. Łyczak

